

ตำรา

การนวดไทย

เล่ม ๑

ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๕
๒๕๕๗

B0000010

ห้องสมุดวทบ.นครราชสีมา

Textbook of
Thai Massage

Volume 1, Fifth Edition 2016

มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา

สารบัญ

คำนิยาม ครั้งที่ ๒	(๖)
คำนิยาม ครั้งที่ ๑	(๘)
คำนำ ครั้งที่ ๕	(๑๑)
คำนำ ครั้งที่ ๔	(๑๕)
คำนำ ครั้งที่ ๓	(๑๖)
คำนำ ครั้งที่ ๒	(๑๘)
คำนำ ครั้งที่ ๑	(๒๐)
คำชี้แจง	(๒๑)

บทที่ ๑ ประวัติและพัฒนาการของการนวดไทย	๑
๑. ความเป็นมาของการนวดไทย	๓
๒. ยุคกรุงศรีอยุธยา	๓
๒.๑ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๔
๒.๒ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	๕
๓. ยุคกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร	๖
๔. ยุคกรุงรัตนโกสินทร์	๖
๔.๑ รัชกาลที่ ๑	๖
๔.๒ รัชกาลที่ ๒	๗
๔.๓ รัชกาลที่ ๓	๘
๔.๔ รัชกาลที่ ๔	๑๑
๔.๕ รัชกาลที่ ๕	๑๒
๑) หมอไทยในกรมแพทยา	๑๓
๒) หมอไทยในโรงพยาบาลศิริราช	๑๔
๓) หมอไทยในโรงเรียนแพทย์	๑๕
๔) การเติบโตของวิชาแพทย์ในโรงเรียนแพทย์	๑๖
๕) วิชาหมอนวด	๑๗
๖) ปัญหาการจัดการเรียนการสอนในวิชาแพทย์ไทย	๑๗

๔.๖	รัชกาลที่ ๖	๑๘
๔.๗	รัชกาลที่ ๗	๒๐
๔.๘	รัชกาลที่ ๘	๒๑
๕.	พัฒนาการของการนวดไทยในยุคปัจจุบัน	๒๒
๕.๑	สมาคมแพทย์แผนโบราณกับการนวดไทย	๒๒
๕.๒	นวดในสถานอาบอบนวดกับสถานพยาบาลแผนโบราณ	๒๔
๕.๓	ขบวนการฟื้นฟูการนวดไทย	๒๖
๕.๔	การเสนอแก้ไขกฎหมายการนวดไทย	๒๘
๕.๕	กำเนิดประเภทการนวดไทย	๓๔
๕.๖	การเกิดขึ้นของการนวดเพื่อสุขภาพ	๔๓
๕.๗	การพัฒนาวิชาชีพการนวดไทย	๔๕
๕.๘	การนำการนวดไทยเข้าสู่ระบบบริการสาธารณสุขของประเทศไทย .	๔๖
๕.๙	การนวดไทยในพระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทย	๔๗
๖.	บูรพาจารย์ของการนวดไทย	
	หมอชิวโกมารักจี้	๔๘
	เอกสารแนบ บทที่ ๑ ประวัติและพัฒนาการของการนวดไทย	๕๔
	เอกสารแนบ ๑.๑ - ประวัติ : ใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลป์	
	ในสาขากการนวดแผนโบราณ (ฉบับแรกแห่งสยามประเทศ)	๕๔
	เอกสารแนบ ๑.๒ - ประวัติ : บันทึกสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา	
	เรื่อง การตั้งและดำเนินการสถานพยาบาลแผนโบราณ สาขาเวชกรรม	๕๕
	เอกสารแนบ ๑.๓ - ประวัติ : หนังสือกระทรวงสาธารณสุข	
	ที่ สส. ๐๒๑๑/๒๑๐ ลงวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๕๒๕	๖๐
	เอกสารแนบ ๑.๔ - ประวัติ : ประกาศกระทรวงสาธารณสุข พ.ศ. ๒๕๔๔	
	เรื่อง การเพิ่มประเภทการนวดไทยในสาขากการแพทย์แผนไทย	๖๒
	เอกสารแนบ ๑.๕ - ประวัติ : ประกาศคณะกรรมการวิชาชีพสาขากการแพทย์	
	แผนไทย เรื่อง ผลการประเมินผู้มีประสบการณ์ ด้านการนวดไทยเพื่อ	
	ขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลป์สาขากการแพทย์	
	แผนไทยประเภทการนวดไทย รุ่นที่ ๑	๖๔

ห้องสมุด

วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี นครราชสีมา

บทที่ ๒ องค์ความรู้ และการประยุกต์ใช้การนวดไทย	๖๗
๑. ที่มาขององค์ความรู้	๖๘
๒. คัมภีร์ตำราการนวดไทย	๖๙
๓. ทฤษฎีพื้นฐานการนวดไทย	๗๑
๓.๑ ทฤษฎีธาตุ	๗๑
๓.๒ ทฤษฎีเส้นประธาน	๗๑
๔. ประเภทและแบบแผนการนวดไทย	๗๑
๔.๑ การนวดไทยสำนักต่างๆ	๗๒
๔.๒ การนวดพื้นบ้าน	๗๔
๕. คุณค่าของการนวดไทย	๗๔
๖. ผลของการนวดต่อสุขภาพ	๗๕
๖.๑ ด้านการส่งเสริมสุขภาพ	๗๕
๖.๒ ด้านการป้องกันโรค	๗๕
๖.๓ ด้านการบำบัดโรค	๗๖
๖.๔ ด้านการฟื้นฟูสมรรถภาพ	๗๖
๗. การศึกษาวิจัยการนวดไทย	๗๗
๘. การจัดการความรู้การนวดไทย	๘๐
๘.๑ ศิลปการนวดไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ	๘๐
๘.๒ การนวดไทยเพื่อเด็กพิการ	๘๑
๘.๓ การนวดสร้างเสริมฟื้นฟูสุขภาพแม่ก่อนและหลังคลอด	๘๒
๙. การพัฒนาและใช้ประโยชน์จากการนวดไทย	๘๒
๙.๑ การนวดไทยในงานสาธารณสุขมูลฐาน	๘๒
๙.๒ การนวดไทยในระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ	๘๓
๑๐. สรุป	๙๐

บทที่ ๓ จริยธรรมแห่งวิชาชีพการแพทย์แผนไทย	๙๓
๑. เกริ่นนำ	๙๔
๑.๑ การดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่	๙๔
๑.๒ มนุษย์ต้องอบรมบ่มเพาะจริยธรรม	๙๕
๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพ	๙๕

๑.๔	รากฐานของปัญหาความเจ็บป่วยของผู้คนในสังคม	๙๖
๑.๕	ความเจ็บป่วยเป็นหนึ่งในวัฏสงสารที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้	๙๖
๑.๖	กรณีวิชาชีพการนวดไทย	๙๗
๒.	ลักษณะเฉพาะของวิชาชีพ	๙๙
๓.	ความแตกต่างระหว่างจริยธรรม กับศีลธรรมและกฎหมาย	๑๐๐
๔.	พัฒนาการด้านศีลธรรมและจริยธรรม	๑๐๒
๔.๑	พัฒนาการด้านศีลธรรม (Moral Development) ในมนุษย์	๑๐๒
๔.๒	พัฒนาการด้านจริยธรรม	๑๐๓
๕.	ฐานความคิดเรื่อง จริยธรรมแนวพุทธ	๑๐๓
๕.๑	จริยธรรมเชิงบวก	๑๐๓
๕.๒	จริยธรรมเชิงลบ	๑๐๕
๖.	ปรัชญาแห่งวิชาชีพการแพทย์แผนไทย	๑๐๖
๗.	จริยธรรมแห่งวิชาชีพการแพทย์แผนไทย	๑๐๗
๗.๑	คำปฏิญาณของแพทย์แผนไทย (คำสาบาน)	๑๑๐
๗.๒	จรรยาบรรณแห่งวิชาชีพการแพทย์แผนไทย	๑๑๐
๗.๓	ธรรมที่หมอฟังปฏิบัติตามหลักศาสนาของตน	๑๑๑
๘.	จริยธรรมแห่งวิชาชีพการนวดไทย	๑๑๑
๙.	มาตรฐานวิชาชีพการแพทย์แผนไทย	๑๑๓
๑๐.	แนวปฏิบัติของแพทย์แผนไทยตามหลักจริยธรรมแห่งวิชาชีพ	๑๑๓
	เอกสารแนบ บทที่ ๓ จริยธรรมแห่งวิชาชีพการแพทย์แผนไทย	๑๑๕
	เอกสารแนบ ๓.๑ - จริยธรรม ข้อตกลงว่าด้วย จริยธรรมแห่งวิชาชีพ การนวดไทย พ.ศ. ๒๕๔๒	๑๑๕
	เอกสารแนบ ๓.๒ - จริยธรรม คุณสมบัติ ๑๐ ประการ ของหมอนวดไทยที่ดี	๑๑๘
	เอกสารแนบ ๓.๓ - จริยธรรม คุณธรรมและจริยธรรม ของหมอนวดไทย๑๒๐	
	เอกสารแนบ ๓.๔ - จริยธรรม ภาคปฏิบัติการนวดไทย	๑๒๒
	เอกสารแนบ ๓.๕ - จริยธรรม บทร้อยกรองเพื่อการนวดไทย	๑๒๔
	เอกสารแนบ ๓.๖ - จริยธรรม มาตรฐานวิชาชีพผู้ประกอบ โรคศิลปะสาขาการแพทย์แผนไทย	๑๒๗

บทที่ ๔ กฎหมายกบวิชาชีพการนวดไทย	๑๕๓
๑. ความเป็นมาของกฎหมายวิชาชีพทางการแพทย์ในประเทศไทย	๑๕๔
๒. เหตุที่ต้องมีกฎหมายควบคุมวิชาชีพทางการแพทย์	๑๕๖
๒.๑ ควบคุมวิชาชีพทางการแพทย์	๑๕๖
๒.๒ คุ้มครองสวัสดิภาพของประชาชน	๑๕๗
๓. การใช้อำนาจของสภาวิชาชีพ	๑๕๗
๓.๑ การใช้อำนาจบริหาร	๑๕๗
๓.๒ การใช้อำนาจนิติบัญญัติ	๑๕๗
๓.๓ การใช้อำนาจตุลาการ	๑๕๗
๔. การนวดไทยในกฎหมายวิชาชีพ	๑๕๘
๕. สาระสำคัญของพระราชบัญญัติ วิชาชีพการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๕๖	๑๕๘

บทที่ ๕ ทฤษฎีการแพทย์แผนไทย	๑๗๓
๑. เกริ่นนำ	๑๗๔
๒. หลักว่าด้วยธรรมชาติของสรรพสิ่ง	๑๗๕
๓. ชีวิตในทัศนะพุทธ	๑๗๗
๔. กำเนิดชีวิต	๑๗๗
๕. กำเนิดมนุษย์	๑๗๗
๖. เบญจขันธ์	๑๗๙
๖.๑ รูปขันธ์	๑๗๙
๖.๒ เวทนาขันธ์	๑๘๐
๖.๓ สัญญาขันธ์	๑๘๐
๖.๔ สังขารขันธ์	๑๘๐
๖.๕ วิญญาณขันธ์	๑๘๑
๗. ธาตุ ๖	๑๘๑
๗.๑ ปฐวี หรือ ธาตุดิน	๑๘๑
๗.๒ อาโป หรือ ธาตุน้ำ	๑๘๒
๗.๓ เตโช หรือธาตุไฟ	๑๘๓
๗.๔ วาโย หรือ ธาตุลม	๑๘๓

๗.๕	อากาศธาตุ	๑๘๔
๗.๖	วิญญานธาตุ	๑๘๔
๘.	ความสัมพันธ์ระหว่างธาตุ ๔	๑๘๔
๙.	ความผิดปกติของธาตุ	๑๘๕
๑๐.	ธาตุกับความเจ็บป่วย	๑๘๖
๑๑.	ตรีธาตุ	๑๘๖
๑๒.	ปรกติลักษณะ	๑๘๖
๑๓.	เหตุแห่งความเจ็บป่วย	๑๘๙
๑๔.	ตรีสมุฏฐาน	๑๙๑
๑๔.๑	วาทะสมุฏฐาน	๑๙๑
๑๔.๒	ปิตตะสมุฏฐาน	๑๙๑
๑๔.๓	เสมหะสมุฏฐาน	๑๙๑
๑๕.	สมุฏฐานวินิจฉัย	๑๙๒
๑๕.๑	ธาตุสมุฏฐาน	๑๙๒
๑๕.๒	อุตุสมุฏฐาน	๑๙๓
๑๕.๓	อายุสมุฏฐาน	๑๙๓
๑๕.๔	กาลสมุฏฐาน	๑๙๓
๑๖.	อาหารกับสมุฏฐาน	๑๙๔
๑๗.	พฤติกรรมและจิตใจกับสมุฏฐาน	๑๙๕
๑๘.	การระงับโทษของตรีธาตุ	๑๙๖
๑๘.๑	วาทะสมณะ (การระงับลม)	๑๙๖
๑๘.๒	ปิตตะสมณะ (การระงับปิตตะ)	๑๙๖
๑๘.๓	เสมหะสมณะ (การระงับเสมหะ)	๑๙๖
๑๙.	หลักการบำบัด	๑๙๖
๒๐.	สรุป	๑๙๗

บทที่ ๖	ศิลปการนวดไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ ๙๕ ทำ	๑๙๙
๑.	ความเป็นมา	๒๐๐
๑.๑	วัตถุประสงค์	๒๐๑
๑.๒	การจัดทำแบบแผนการนวด	๒๐๑
๑.๓	การนำแบบแผนการนวดไทยไปใช้ฝึกอบรม	๒๐๑

๒.	การฝึกหัดตามแบบแผนศิลปการนวดไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ (๙๕ ท่า)	๒๐๓
๒.๑	คุณสมบัติของผู้ฝึกหัดการนวด	๒๐๓
๒.๒	คุณสมบัติของครูผู้ฝึกหัด	๒๐๓
๒.๓	กระบวนการฝึกหัด	๒๐๔
๓.	แบบแผนการนวดไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ (๙๕ ท่า)	๒๐๔
๓.๑	การนวดในท่านอนหงาย	๒๑๖
๓.๒	การนวดในท่านอนตะแคง	๒๓๗
๓.๓	การนวดในท่านอนคว่ำ	๒๔๗
๓.๔	การนวดในท่านั่ง	๒๕๘

บทที่ ๗	การนวดไทยบำบัด ๑	๒๗๑
	ศาสตร์และศิลป์การนวดไทยเพื่อบำบัดอาการปวดที่พบบ่อย	๒๗๒
๑.	การนวดแก้ปวดขา เข่า	๒๗๗
๑.๑	เกร็งน้ำ	๒๗๘
๑.๒	จุดและแนวขนาดแก้ปวดขา เข่า	๒๘๒
๑.๓	ท่านวดแก้ปวดขา เข่า	๒๘๔
๒.	การนวดแก้ปวดหลัง	๒๙๑
๒.๑	เกร็งน้ำ	๒๙๒
๒.๒	จุดและแนวขนาดแก้ปวดหลัง	๒๙๗
๒.๓	ท่านวดแก้ปวดหลัง	๒๙๘
๓.	การนวดแก้ปวดไหล่ แขน ข้อศอก ข้อมือ ข้อมือ	๒๙๙
๓.๑	เกร็งน้ำ	๓๐๐
๓.๒	จุดและแนวขนาดแก้ปวดไหล่ แขน ข้อศอก ข้อมือ ข้อมือ	๓๐๔
๓.๓	ท่านวดแก้ปวดไหล่ ปวดแขน	๓๐๖
๓.๔	ท่านวดแก้ปวดข้อศอก	๓๑๑
๓.๕	ท่านวดแก้ปวดข้อมือ	๓๑๓
๓.๖	ท่านวดแก้ปวดข้อมือ	๓๑๔
๔.	การนวดแก้ปวดคอ ศีรษะ	๓๑๕
๔.๑	เกร็งน้ำ	๓๑๖
๔.๒	จุดและแนวขนาดแก้ปวดคอ ศีรษะ	๓๒๐
๔.๓	ท่านวดแก้ปวดคอ ศีรษะ	๓๒๑

๕.	การนวดแก้เป็นลม	๓๒๗
๕.๑	เกริ่นนำ	๓๒๘
๕.๒	จุดและแนวทวดแก้เป็นลม	๓๓๐
๕.๓	ท่าทวดแก้เป็นลม	๓๓๑
๖.	การนวดแก้ตกหมอน	๓๓๓
๖.๑	เกริ่นนำ	๓๓๔
๖.๒	จุดและแนวทวดแก้ตกหมอน	๓๓๖
๖.๓	ท่าทวดแก้ตกหมอน	๓๓๗
๗.	การนวดแก้สะบักจม	๓๓๙
๗.๑	เกริ่นนำ	๓๔๐
๗.๒	จุดและแนวทวดแก้สะบักจม	๓๔๓
๗.๓	ท่าทวดแก้สะบักจม	๓๔๔
๘.	การนวดแก้จุกเสียด	๓๔๕
๘.๑	เกริ่นนำ	๓๔๖
๘.๒	จุดและแนวทวดแก้จุกเสียด	๓๔๘
๘.๓	ท่าทวดแก้จุกเสียด	๓๔๙
๙.	การนวดแก้ท้องผูก	๓๕๑
๙.๑	เกริ่นนำ	๓๕๒
๙.๒	จุดและแนวทวดแก้ท้องผูก	๓๕๔
๙.๓	ท่าทวดแก้ท้องผูก	๓๕๕
๑๐.	การนวดป้องกันการปวดประจำเดือน	๓๕๗
๑๐.๑	เกริ่นนำ	๓๕๘
๑๐.๒	จุดและแนวทวดป้องกันการปวดประจำเดือน	๓๖๑
๑๐.๓	ท่าทวดป้องกันการปวดประจำเดือน	๓๖๒
๑๑.	การนวดป้องกันตะคริว	๓๖๕
๑๑.๑	เกริ่นนำ	๓๖๖
๑๑.๒	จุดและแนวทวดป้องกันตะคริว	๓๖๘
๑๑.๓	ท่าทวดป้องกันตะคริว	๓๖๙

๑๒. การนวดแก้ข้อเท้าแพลง	๓๗๑
๑๒.๑ เกริ่นนำ	๓๗๒
๑๒.๒ จุดและแนวทวนนวดแก้ข้อเท้าแพลง	๓๗๔
๑๒.๓ ท่าทวนนวดแก้ข้อเท้าแพลง	๓๗๕
๑๓. การนวดแก้ไหล่ติด	๓๗๗
๑๓.๑ เกริ่นนำ	๓๗๘
๑๓.๒ จุดและแนวทวนนวดแก้ไหล่ติด	๓๘๖
๑๓.๓ ท่าทวนนวดแก้ไหล่ติด	๓๘๗
๑๔. การนวดแก้ปวดสะโพก สลักเพชร	๓๙๑
๑๔.๑ เกริ่นนำ	๓๙๒
๑๔.๒ จุดและแนวทวนนวดแก้ปวดสะโพก สลักเพชร	๓๙๘
๑๔.๓ ท่าทวนนวดแก้ปวดสะโพก สลักเพชร	๔๐๐
บทที่ ๘ การบันทึกเวชปฏิบัติการนวดไทย	๔๐๕
๑. เกริ่นนำ	๔๐๖
๒. ความสำคัญของการบันทึกเวชปฏิบัติการนวดไทย	๔๐๗
๓. คู่มือการบันทึกรายงานผู้ป่วยในเวชปฏิบัติการนวดไทย	๔๐๗
๓.๑ การบันทึกการซักประวัติ และการตรวจวินิจฉัย	๔๐๗
๓.๑.๑ ประวัติส่วนบุคคลของผู้ป่วย	๔๐๗
๓.๑.๒ ประวัติการเจ็บป่วยในอดีต	๔๐๘
๓.๑.๓ ประวัติการเจ็บป่วยในปัจจุบัน	๔๐๙
๓.๑.๔ การวินิจฉัย	๔๑๐
๓.๒ การบันทึกเวชปฏิบัติการนวดไทย	๔๑๑
๓.๒.๑ การวางแผนรักษา	๔๑๑
๓.๒.๒ การนวด	๔๑๑
๓.๒.๓ การประคบ	๔๑๒
๓.๒.๔ การอบสมุนไพร	๔๑๒
๓.๒.๕ การใช้ยาจากสมุนไพร ยาแผนไทย (ยากิน)	๔๑๓
๓.๒.๖ การประเมินผลหลังการนวด	๔๑๓
๓.๒.๗ คำแนะนำการปฏิบัติตัว	๔๑๓
๓.๒.๘ การติดตามผล	๔๑๓

๓.๒.๙ การส่งต่อ	๔๑๓
๔. แบบบันทึกรายงานผู้ป่วย	๔๑๔
๔.๑ แบบบันทึกการซักประวัติ และการตรวจวินิจฉัย	๔๑๔
๔.๒ แบบบันทึกเวชปฏิบัติการณ์นวดไทย	๔๑๖
บทที่ ๙ เส้นประสาทลึบ	๔๑๙
๑. ความหมายของเส้นประสาท	๔๒๐
๒. ความสำคัญของเส้นประสาท	๔๒๐
๓. โครงสร้างของเส้นประสาท	๔๒๑
๔. องค์ประกอบที่สัมพันธ์กับเส้นประสาท	๔๒๒
๕. ทางเดินของเส้นประสาท	๔๒๒
๕.๑ ทางเดินของเส้นประสาทตามคัมภีร์แผนนวด	
ฉบับหลวง ร.๕ จ.ศ ๑๒๓๓	๔๒๒
๕.๒ ทางเดินของเส้นประสาทตามตำราโรคนิทาน คำฉันท ๑๑	๔๒๕
๕.๓ ทางเดินของเส้นประสาทตามความเห็น	
ของโครงการฟื้นฟูการนวดไทย	๔๒๖
๖. ประเภทของจุดที่เกี่ยวข้องกับเส้นประสาท	๔๒๙
๗. ความสัมพันธ์ระหว่างทางเดินของเส้นประสาทกับจุด	๔๓๐
๘. ความสัมพันธ์ระหว่างเส้นประสาทกับลม	๔๓๔
บทที่ ๑๐ ภาพเส้นประสาทลึบ จากแผนนวดวัดพระเชตุพนฯ	๔๓๗
รูปที่ ๑. เส้นทั้งลึบ	
ลักษณะแผนหงาย	๔๔๐
รูปที่ ๒. เส้นทั้งลึบ	
ลักษณะแผนคว่ำ	๔๔๑
รูปที่ ๓. เส้นอิทาซ้าย	
ลักษณะแผนหงาย	๔๔๒
รูปที่ ๔. เส้นอิทาซ้าย	
ลักษณะแผนคว่ำ	๔๔๓
รูปที่ ๕. เส้นปิงคลาขวา	
ลักษณะแผนหงาย	๔๔๔
รูปที่ ๖. เส้นปิงคลาขวา	
ลักษณะแผนคว่ำ	๔๔๕
รูปที่ ๗. เส้นสุมนา	
ลักษณะแผนหงาย	๔๔๖
รูปที่ ๘. เส้นสุมนา	
ลักษณะแผนคว่ำ	๔๔๗
รูปที่ ๙. เส้นกาละหารี	
ลักษณะแผนหงาย	๔๔๘
รูปที่ ๑๐. เส้นกาละหารี	
ลักษณะแผนคว่ำ	๔๔๙

รูปที่ ๑๑.	เส้นห้ศรั้งซี่ ซ้าย/ทวารี ขวา	ลักษณะแผนหงาย	๔๕๐
รูปที่ ๑๒.	เส้นห้ศรั้งซี่ ซ้าย/ทวารี ขวา	ลักษณะแผนคว่ำ	๔๕๑
รูปที่ ๑๓.	เส้นจันทภูสัง ซ้าย/รู่ขำ ขวา	ลักษณะแผนหงาย	๔๕๒
รูปที่ ๑๔.	เส้นจันทภูสัง ซ้าย/รู่ขำ ขวา	ลักษณะแผนคว่ำ	๔๕๓
รูปที่ ๑๕.	เส้นสุขุมัง	ลักษณะแผนหงาย	๔๕๔
รูปที่ ๑๖.	เส้นสุขุมัง	ลักษณะแผนคว่ำ	๔๕๕
รูปที่ ๑๗.	เส้นลิกขิณี	ลักษณะแผนหงาย	๔๕๖
รูปที่ ๑๘.	เส้นลิกขิณี	ลักษณะแผนคว่ำ	๔๕๗

บทที่ ๑๑	กล่าวเส้นลิบ ตำราโรคนิทาน คำฉันท ๑๑	
	เรียบเรียงโดย พระยาวิเชียรยาศิ (เจ้าคุณกล่อม)	๔๕๙
๑.	อิทา	๔๖๑
๒.	ปิงคลา	๔๖๓
๓.	สุมนา	๔๖๔
๔.	กาลทารี	๔๖๙
๕.	สหัสรังสี	๔๗๐
๖.	ทวารี	๔๗๐
๗.	จันทภูสัง	๔๗๑
๘.	รู่ขำ	๔๗๒
๙.	ลิกขิณี	๔๗๒
๑๐.	สุขุมัง	๔๗๓

บทที่ ๑๒	ภาพเส้นประธานลิบ จากคัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร (พระสมุห์ถ้วน มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔)	๔๗๕
----------	---	-----

บทที่ ๑๓	เส้นประธานลิบ จากคัมภีร์แผนนวดอื่นๆ	๔๘๕
๑.	เส้นประธานลิบ : คำอธิบายกำเนิดและทิศทางเส้นของเส้นประธาน จาก คัมภีร์แผนนวด ฉบับหลวง ร.๕ จ.ศ. ๑๒๓๓	๔๘๖
๒.	เส้นประธานลิบ : คำอธิบายเรื่องเอ็น ชื่อลม ทิศทางเส้น และแผนนวด จาก แผนตำราหมอนวด และภาษาสัตตตน พระยาพิศมูประสาทรเวช พ.ศ. ๒๔๕๖	๔๙๑

เอกสารแนบ บทที่ ๑๓ เส้นประธานสิบ จากคัมภีร์แผนนวดอื่นๆ
 เอกสารแนบ ๑๓.๑ - เส้นประธานสิบ คำนำ จากแผนตำราหมอนวด
 และ ฤๅษีตัดตน ๔๙๕

บทที่ ๑๔	เภสัชกรรมไทยเบื้องต้น	๔๙๗
๑.	หลักเภสัชกรรมไทย	๔๙๙
๑.๑	เภสัชวัตถุ	๔๙๙
๑.๒	สรรพคุณเภสัช	๕๐๐
๑.๓	คณาเภสัช	๕๐๕
๑.๔	เภสัชกรรม	๕๑๐
๒.	การใช้ยาไทยประกอบการนวด	๕๑๒
๒.๑	การอบไอน้ำสมุนไพร	๕๑๒
๒.๒	การประคบสมุนไพร	๕๑๕
๒.๓	การทาบหม้อเกลือ	๕๒๐
๒.๔	การนึ่งถ่าน	๕๒๑
๓.	ตำรับยาที่ควรรู้จัก	๕๒๒
๓.๑	ตำรับยาในบัญชียาหลักแห่งชาติ	๕๒๓
๓.๒	ตำรับยาในตำราพระโอสถพระนารายณ์	๕๒๕
๓.๓	ตำรับยาในคัมภีร์ชวดาร	๕๒๖
๓.๔	ตำรับยาในตำราเวชศึกษา	๕๒๗
๓.๕	ตำรับยาในตำราแพทย์แผนโบราณว่าด้วยหมอนวด	๕๒๗
๓.๖	ตำรับยาเกลือดักบัว บวม	๕๒๗

ภาคผนวก	๕๓๑	
ภาคผนวก ๑	ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี	
	เรื่อง การถวายพระราชสมัญญา “พระบิดาแห่งการแพทย์แผนไทย”	
	แต่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า	
	และกำหนดให้ วันที่ ๒๙ ตุลาคม ของทุกปี เป็น	
	”วันภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยแห่งชาติ”	๕๓๒
ภาคผนวก ๒	ประกาศนียบัตรจารีกวัตโพธิ์	
	• มรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ.	
	ยูเนสโก ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔	
	• มรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก	
	ยูเนสโก ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑	๕๓๓
ภาคผนวก ๓	คณะกรรมการโครงการฟื้นฟูการนวดไทย พ.ศ. ๒๕๓๑	๕๓๔
ภาคผนวก ๔	การนวดถอนมรักษาสายตาด้วยตนเอง	๕๓๕
ภาคผนวก ๕	รายชื่อหนังสือ ตำราต่างๆ ด้านการนวดไทย ที่กลุ่มศึกษาปัญหา	
	มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา และคณะ ผลิตตั้งแต่ปี ๒๕๒๘	๕๓๙
ภาคผนวก ๖	แนวเวชปฏิบัติการนวดไทย	๕๔๔
ภาคผนวก ๗	แนวเวชปฏิบัติการนวดไทยเพื่อลดอาการปวด	๕๔๖
ภาคผนวก ๘	แนวเวชปฏิบัติการนวดไทยเพื่อฟื้นฟูผู้ป่วยอัมพฤกษ์ อัมพาต	๕๕๓
ภาคผนวก ๙	แนวเวชปฏิบัติด้านการแพทย์แผนไทย (วพท.)	
	สำหรับฟื้นฟูสุขภาพแม่หลังคลอด พ.ศ. ๒๕๕๓	๕๕๙
ภาคผนวก ๑๐	ข้อบังคับสภาการแพทย์แผนไทย ว่าด้วยจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพ	
	การแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๕๗	๕๖๖
คณะผู้จัดทำเนื้อหาด้านการนวดไทย	๕๗๐	